

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ХРИСТИЯН ЗА ЧАСІВ ІМПЕРАТОРА ТРАЯНА

Переслідування християн за Траяна стало першим систематичним гонінням на них у Римській Імперії. У статті аналізуються причини, які викликали переслідування християн з боку Плінія Молодшого – намісника провінції "Віфінія і Понт" на початку II ст. н.е. Обґрунтовано висновок, що підставами для переслідувань стало нехтування християнами обов'язків щодо римських богів та порушення указу Плінія про заборону тасмних товариств у провінції "Віфінія і Понт". Встановлено, що у відповідь на звернення Плінія, Траян видав рескрипт, який посилив законодавчу базу переслідування християн.

Ключові слова: переслідування християн, Пліній, Траян.

Перші століття існування християнства були нелегким часом і для самих християн, і для суспільства, що їх оточувало, і для Римської імперії, на території якої набирала силу церква Христа. Одним із важливих аспектів внутрішньої політики Римської імперії є еволюція взаємин римського суспільства та держави з християнством. У цій статті ми ставимо завдання визначити причини переслідування християн у Римській імперії у період правління імператора Траяна. Це важливо для розуміння політичних та соціальних процесів, що відбувались у Стародавньому Римі у перших століттях нашої ери.

Проблема переслідування християн у Римській імперії була предметом дослідження багатьох учених. Проте, єдиної точки зору на окремі її аспекти досягнуто не було. Едуард Гіббон, який присвятив один із розділів своєї фундаментальної праці дослідженню

політики римського уряду щодо християн від часів Нерона до часів панування Костянтина, робить врешті-решт висновок, що християни під час своїх внутрішніх суперечок трактували себе навзаєм значно суворіше, ніж до того були трактовані зусиллями невірних [10, 106]. Карл Каутський розглядав нетерпимість язичників щодо християн як реакцію на релігійну нетерпимість самих же християн [4, 170]. Віл Дюрант припускає, що римське право починає з часу Нерона розглядати сповідання християнства як кримінальний злочин [3, 696]. Олексій Лебедев виділив три групи причин переслідування християн: державні, релігійні та суспільні [6, 5 – 36]. Р.Ю.Віппер вважав листування Плінія з Траяном щодо християн фальсифікацією [2, 177 – 185]. Звідси висновок: переслідувань християн за Траяна не могло бути. Ірина Свенціцька висловила думку, що християни як такі не турбували Траяна, але публічна непокора повинна бути покарана, перш за все для повчання оточуючих [8, 165]. Карл Кріст зазначає, що зіткнення між Римською імперією і християнством відбувалося на трьох різних рівнях адміністрації: спершу на рівні міст і їх самоуправління, згодом на рівні намісників у провінціях, і нарешті, на рівні самого принцепса. Що ж до Плінія та Траяна, то для них, на думку К.Кріста, першочерговим завданням була реінтеграція християн у римське суспільство [5, 220; 223]. Висловлено також думку, що в основі конфлікту з християнами лежали суперечності, пов'язані з трансформацією античної системи світогляду [1, 90]. Отже, питання щодо причин переслідування християн у перші століття нашої ери, зокрема в часи Траяна, потребує подальшого дослідження.

Певний час римляни не диференціювали євреїв та християн. Зокрема, Светоній, говорячи про вигнання з Рима іудеїв за Клавдія, вживає вислів “підбурювані Хрестом” (*impulsore Chresto*) [Suetonius, Claud., 25, 4]. Це стало відображенням реального стану справ, коли раннє християнство поширювалось серед іудеїв і лише згодом до церкви залучаються “язичники”. Яскраво це ілюструють “Дії святих апостолів”. Перша частина “Дій” розповідає про апостольську діяльність Петра серед іудеїв (глави I – XII), друга – про діяльність Апостола Павла серед язичників (глави XIII – XXVIII). Велике значення для відокремлення християнства від іудаїзму та його

поширення у світі мала Іудейська війна (66 – 70 рр. н.е.). З одного боку – було зруйновано Єрусалимський храм – центр іудаїзму. З іншого – велика кількість іудеїв, і серед них іудео-християн, були розпорошені по усій Римській Імперії.

Разом з тим, уже у 64 р. н.е. християни були ідентифіковані під своїм ім'ям. Того року у Римі спалахнула пожежа, що тривала шість днів і сім ночей. З чотирнадцяти регіонів Рима лише чотири залишились неушкодженими вогнем. І хоча імператор Нерон вжив належних заходів для ліквідації наслідків пожежі, у народі поширилась чутка, що пожежа була влаштована за наказом принцепса. Щоб відвернути підозру від себе, Нерон звинуватив у підпалі християн [Tacitus, Ann., XV, 44].

Отже, є підстави вважати перше, згадане у джерелах переслідування християн, як спробу покласти на них провину за пожежу, що трапилась у Римі і тим самим відвернути звинувачення, що лунали на адресу Нерона. Проте Светоній, говорячи про переслідування християн за Нерона, жодним чином не пов'язує це з пожежею: “були покарані християни, коло людей, що прийняли новий та злочинний забобон” (*afflicti suppliciiis Christiani, genus hominum superstitionis novae ac maleficae*) [Suetonius, Nero, 16, 2]. У будь якому разі переслідування стосувались саме християн.

За Доміціана були репресовані консуляр Флавій Клемент та його дружина Доміцілла, племінниця Доміціана, яких було звинувачено в атеїзмі. Такі звинувачення висувались прихильникам іудаїзму. Светоній з цього приводу говорить, що двоюрідний брат Доміціана Флавій Клемент, людина нікчемна та лінива, був убитий за незначною підозрою (*ex tenuissima suspitione interemit*) [Suetonius, Domit., 15, 1]. Окрім них було репресовано й інших – декого страчено, декого відправлено на арену змагатися з дикими звірами, декого позбавлено майна [Dio Cass., LVII, 14]. Християнська традиція пов'язувала з Доміціаном друге гоніння на християн: “*persecutionem in Christianos agi secundus a Nerone imperavit*” [Orosius, VII, 10, 5].

Отже, є підстави говорити про два випадки переслідувань християн у I ст. н.е. Однак, за Нерона вони були обмежені у часі – після пожежі 64 р. н.е., і у просторі – місто Рим. Ще менш масштабним було переслідування Доміціана, якщо, звичайно, воно

не стосувалось іудеїв. А от імператор Траян започаткував перші систематичні переслідування християн.

Переслідування християн Нероном можна пояснити його жорстокістю. Доміціан залишив про себе теж не кращу пам'ять. Натомість про доброту Траяна слава зберігалася протягом століть. У другій половині IV ст. н.е. у сенаті принципсів вітали побажанням перевершити щастям Августа, а чеснотами Траяна (*Felicio Augusto, melior Traiano*) [*Eutropius, VIII, 5, 3*]. Саме з Траяном асоціювали принцип: краще залишити безкарним злочинний поступок, ніж засудити невинного (*satius enim esse impunitum relinqui facinus nocentis quam innocentem damnari*) [*Digesta, XLVIII, 19, 5*]. У чому ж була провина християн, за яку вони зазнали переслідувань у часи Траяна?

Про самі переслідування ми дізнаємось з листування Плінія Молодшого та імператора Траяна. Відомості, які передають Тертуліан, Орозій та Євсевій мають своїм джерелом усе ті ж листи.

На початку II ст. н.е. імператор призначив Плінія легатом у провінцію "Віфінія і Понт". У той час там уже було досить багато християн. Серед них були і римські громадяни, багато людей різного віку, стану та статі [*Plinius, Ep., X, 96, 4; 9*]. Виконуючи покладені на нього обов'язки, Пліній змушений був вести судові справи щодо християн. Допитуючи тих, на кого поступили доноси, Пліній запитував їх самих щодо належності до християнства. Тим що зізнались Пліній давав шанс, запитуючи вдруге і втретє, погрожував їм покаранням і лише після цього засуджував до страти. Римських громадян, для розгляду їхньої справи, Пліній відправляв у Рим.

На думку Плінія, християн слід було покарати за непохитну заскнілість і упертість (*pertinaciam certe et inflexibilem obstinationem debere puniri*) [*Plinius, Ep., X, 96, 3*]. Видається, що така позиція була звичною для того часу. Е.Гіббон звернув увагу на те, що Тацит описував пожежу у Римі і переслідування християн, яке сталось після неї, за часів Адріана. Історик припускає, що Тацит передав знання про християн та упередження щодо них такими, якими вони були в часи Адріана, а не Нерона [4, 72]. Тацит говорить про християн вкрай негативно, зазначаючи, що вони своїми "паскудствами" (*flagitia*) викликали загальну ненависть. Вживаються терміни "пагубний забобон" (*exitibilis superstitio*),

“ненависть до роду людського” (*odio humani generis convicti*) [Tacitus, *Ann.*, XV, 44]. Не краще відгукується про християн у той же час Светоній, оцінку якого ми наводили вище. Така ж позиція Плінія і Траяна. Згодом негативно оцінюватиме християн Марк Аврелій... Освічені люди того часу, кращі, а не гірші правителі – оцінюють християн негативно.

Таким же негативним було сприйняття християн низами суспільства. Народ вбачав у християнах ворогів своїх богів чи навіть безбожників. Приводів для накопичення незадоволення щодо християн з боку простолюднів було чимало. Християни не брали участі у язичницьких святах, негативно ставились до розваг, якими захоплювався натовп. Тертуліан обґрунтовував Святим письмом заборону відвідувати змагання, циркові та театральні вистави [Tertullianus, *de Spectaculis*, 3]. Християни ухилялись від служби у війську. Вони не вшановували традиційних богів, а це, як вважав плебс, могло стати причиною стихійного лиха. Поряд із справедливими звинуваченнями на адресу християн, існували й абсолютно необґрунтовані. У народі побутувало переконання, що християни поклоняються ослиній голові – Тертуліан зазначає: декому з вас приснилось, що ослина голова є нашим богом (*Nam et, ut quidam, somniastis caput asinum esse deum nostrum.*) [Tertullianus, *Apolog.*, 1]. У народі говорили, що християни поклоняються хресту, і таким чином християнство сприймалось як фетишизм.

Ворожість населення визначалась багатьма факторами. Зокрема – великою кількістю “чужинців”, вихідців зі східних провінцій у християнських общинах I – II ст. Негативну реакцію викликало намагання християн відокремитись у суспільстві, де життя приватної людини традиційно було відкритим для загального огляду. З усіх “забобонів” того часу християнство єдине проповідувало свою власну винятковість [1, 90].

Незадоволення нижчих верств населення щодо християн штучно підтримувалось з боку зацікавлених осіб – жерців, філософів. Філософ Порфірій, бачачи, що не припиняється якась згубна хвороба, переконував народ, що причина цього у тому, що Ескулап не хоче більше благодіяти світу через поширення християнства. Інший філософ, кінік Кресцент, одягнувши на себе личину демагога,

збуджував натовп проти християн. Свого часу, Олексій Лебедев звернув увагу, яку небезпеку для християн складала ворожість натовпу. Імператорська влада шукала підтримки у плебсу. Саме для нього влаштовувались грандіозні видовища як імператорами, так і намісниками провінцій. Незадоволений уже одним хлібом, який даром роздавався йому у столиці, і цирком, яким його розважали, народ через ненависть до християн почав вимагати ще й смерті християн і до звичайного крику: хліба і видовищ (*panem et circenses*) додається ще новий жажливий крик: християн – левам (*christianos ad leones*). Таким чином, уряд лише затверджував своїм авторитетом те, ініціатива у чому належала натовпу [6, 32-34].

У будь-якому разі, Пліній був заздалегідь переконаний у вині християн. Проте під час слідства він намагався дослідити і обставини справи: чи справді християни здійснювали злочинні дії. По ходу розгляду справ Пліній починає сумніватися щодо очевидності їх вини. Самі християни переконували намісника, що уся їх провина полягала у тому, що певного дня вони збиралися удосвіта, оспівували Христа як бога, давали клятви не чинити злочинів. Спільні трапези, із звичайною їжею, вони припинили після едикту Плінія. Цей едикт, за розпорядженням Траяна, забороняв таємні товариства. Тоді Пліній вчинив допит під тортурами двох рабинець, що, мабуть, прислужували під час цих зібрань християн. Він не знайшов нічого, окрім непомірного та збоченого забобону (*superstitionem pravam et immodicam*) [Plinius, Ep., X, 96, 7-8]. Слід звернути увагу на те, що Пліній підкреслює звичність їжі під час трапез християн. Без сумніву – це свідчення викривлених у суспільстві уявлень щодо змісту християнських зібрань.

У цій ситуації Пліній вирішує порадитись із Траяном. У листі до імператора він пише про те, що ніколи не брав участі у таких справах, не знає як їх вести і які вироки виносити. Він описує свої вагання: чи брати до уваги вік оскаржених, чи милувати тих, що покаялись, чи карати християн лише за те, що вони християни, чи за злочини із цим пов'язані [Plinius, Ep., X, 96, 1-2].

Імператор повністю підтримав дії Плінія. Разом з тим він зазначив, що єдиного правила у таких справах не може бути. Вишукувати християн не потрібно, але якщо на них поступить донос

і вони будуть викриті – їх слід покарати. Тих же, хто заперечить (*negauerit*), що вони християни – слід помилувати. При цьому, імператор заборонив брати до уваги анонімні доноси (*sine auctore*) [Plinius, Ep., X, 97].

Отже, сумніви Плінія були розв'язані: він чинив цілком вірно. Воля імператора була виражена недвозначно: християнство стало забороненою релігією. Сповідувати християнство – чинити злочин, християнин – злочинець. Зміст листа Траяна – це указ імператора, у формі рескрипту. *Rescriptum* – це відповідь імператора на юридичні запити як приватних, так і посадових осіб на випадок якихось сумнівів при трактуванні і застосуванні права. Рескрипти розглядались як тлумачення діючих законів, з яких виводилась їх юридична сила. Тому рескрипти, на відміну від едиктів, зберігали силу закону і після смерті імператора, що їх видав, без необхідності їх повторення [7, 178-179]. Таким чином, мова йде про перший закон проти християн, який санкціонує переслідування християн. Заборона приймати анонімні доноси жодним чином суті справи не змінює.

Однак, що ж було підставою дій того ж Плінія до указу імператора? З листа Плінія однозначно випливає, що справи проти християн, у яких йому не довелося брати участі, проводилися і раніше (*Cognitionibus de Christianis interfui numquam*) [Plinius, Ep., X, 96, 1].

Перш за все слід зазначити, що християнство сприймалося як вкрай вороже явище щодо римської релігії, яка, значною мірою, могла задовольнити релігійні почуття та потреби народу, про що свідчить масовий епіграфічний матеріал [9, 209]. У період Імперії складовою частиною римської релігії став культ імператора. За Нерона сенатор Тразея був засуджений на смерть за звинуваченням у тому, що, крім іншого, не здійснював жертвоприношення за благополуччя принцепса [Tacitus, Ann., XVI, 22].

Отже, лише за відмову приносити жертви в ім'я імператора, міг бути підданий судовому переслідуванню навіть сенатор. Складання такої жертви звільняло від покарання. Пліній відпускав тих, хто слідом за ним повторював молитву, здійснював перед зображенням імператора та богів жертву ладаном та вином і хулив Христа [Plinius, Ep., X, 96, 5]. Такий підхід був повністю схвалений Траяном. Хто ж

не здійснює свого обов'язку щодо богів, на думку римлян, може накликати кару не лише на себе, але і на оточуючих, як про це говорить Горацій [Horatius, Odes, III, 2, 29-30]. На думку нижчих верств населення, нехтування релігійними церемоніями могли призвести навіть і до стихійних лих. Як ми зазначали, саме такі звинувачення на адресу християн з боку натовпу і звучали. Пліній же зобов'язаний був дбати про прихильність богів не лише як намісник провінції, але і як член жрецької колегії авгурів, належністю до якої він дуже пишався [Plinius, Ep., IV, 8, 1-2].

Були у Плінія й інші підстави карати християн ще до зазначеного указу Траяна. На основі розпорядження Траяна Пліній видав едикт про заборону у провінції таємних товариств [Plinius, Ep., X, 34, 96,7]. Цей едикт не мав на увазі християн, а був скерований на впорядкування суспільно-політичного життя. Звинувачені у християнстві, виправдовуючись перед намісником, зазначають, що вони припинили збиратись після зазначеного указу. Таким чином, порушення цього едикту було ще однією підставою для винесення звинувачувального вироку.

Як бачимо, переслідування християн за імператора Траяна було реакцією на нехтування ними обов'язків щодо римських богів та порушення указу Плінія щодо заборони таємних товариств у провінції "Віфінія і Понт". Значною мірою переслідування християн стали відповіддю на очікування нижчих верств суспільства, що мали викривлені уявлення щодо християн і не готові були їх сприймати. Провадячи слідство по справі і засуджуючи багатьох людей до страти, Пліній засумнівався щодо вірності своїх дій. Проте, імператор не лише схвалив дії намісника, але й посилив законодавчу базу переслідування християн. Рескрипт імператора, що зберігав силу закону і після смерті Траяна, стосувався виключно християн. Це був перший в історії закон, спрямований саме проти них.

Перспективним напрямком поглибленого вивчення даної проблеми може стати дослідження толерантних щодо християнства дій держави у період Ранньої Імперії.

Орозий Павел. История против язычников: Кн. VI – VII. – СПб.: Алетейя, 2003. – 376 с.

Corpus iuris civilis. V.I. Institutiones, digesta. – Berolini: apud weidmannos, 1922. – 994 p.

Dio's Roman History. T. VII. – London; Cambridge; Massachusetts: Loeb Classical Library, 1924. – 449 p.

Horace. Odes et йpodes. – Paris., 1927. – LXXXVIII + 231 p.

Quintilien et Pline le Jeune. – Paris: J.J. Dubochet et compagnie, 1842. – 674 p.

Суйтоне. Les Йcrivains de L'Histoire Auguste, Eutrope, Sextus Rufus. – Paris: J.J. Dubochet et compagnie, 1845. – 907 p.

Tacite. Annales. Texte par Henri Goelzer. – T. 3. – Paris, 1925. – LVII + 568p.

Tertullien et Saint Augustin oeuvres choisies. – Paris: J.J. Dubochet, Le Chevalier et comp., 1845. – 816 p.

1. Амосова Е.В. Спонтанные гонения на христиан как проявление кризиса античного массового сознания // Античный мир и археология. – Вып. 10. – Саратов. – 1999. – С. 88 – 97.

2. Виппер Р.Ю. Рим и раннее христианство. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – 267 с.

3. Дюрант В. Цезарь и Христос. – М.: Крон-Пресс, 1995. – 736 с.

4. Каутский К. Происхождение христианства. – М.: Политиздат, 1990. – 463 с.

5. Крист К. История времён римских императоров от Августа до Константина. – Т.2. – Ростов-на-Дону: Изд-во “Феникс”, 1997. – 512 с.

6. Лебедев А.П. Эпоха гонений на христиан и утверждение христианства в Греко-римском мире при Константине Великом. – М.: Издание Спасо-Преображенского Валаамского Ставропигиального монастыря, 1994. – 400с.

7. Покровский И.А. История Римского права. – Минск: Харвест, 2002. – 528 с.

8. Свенцицкая И.С. Раннее христианство: страницы истории. – М.: Политиздат, 1987. – 336 с.

9. Штаерман Е.М. Социальные основы религии Древнего Рима. – М.: Наука, 1987. – 320 с.

10. Gibbon E. Zmierzch Cesarstwa Rzymskiego. – Т.2. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1975. – 506 s.

Олег Петречко. Преследование христиан во времена императора Траяна. Преследование христиан во времена Траяна

стало первым систематическим гонением христиан в Римской Империи. В статье анализируются причины, вызвавшие преследование христиан со стороны Плиния Младшего – наместника провинции “Понт и Вифиния” в начале II века н.э. Сделан вывод, что основанием для преследований стало пренебрежение христианами обязательств относительно римских богов и нарушение указа Плиния о запрете тайных товариществ в провинции “Понт и Вифиния”. Установлено, что в ответ на обращение Плиния Траян издал рескрипт, который усилил законодательную базу преследования христиан.

Ключевые слова: преследования христиан, Плиний, Траян.

Oleh Petrechko. The persecution of the Christians in emperor Trajan's time. The persecution of the Christians in Trajan's time was the first systematic persecution of the Christians in the Roman Empire. The article is devoted to Pliny Younger's causes of the persecution of the Christians. He was the governor of “Bithynia and Pontus” province at the beginning of the second century A.D. It has concluded that disrespect of the Christians for conventional religion and violation of the Pliny's edict were the causes of persecutions. It has established that Trajan issued an rescript that strengthened the legislation of the persecution of the Christians.

Key words: persecution of the Christians, Pliny, Trajan.